

БАЗІВ Василь

докторант ННСГБ НААН

vbaziv@ukr.net

м. Київ

СТАНОВЛЕННЯ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СПРАВИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Трансформаційні процеси у суспільстві вимагають як позбавлення від стереотипів, так і реалізації нових підходів в осмисленні історії сільського господарства та підготовки кадрів для цієї сфери. Становлення нових підходів зумовлено радикальними зрушеннями: становленням «повного світу», феноменом агросфери, усвідомленням змісту культури землеробства, чинником аграрного мислення. Водночас виявляється, що велике значення мають соціокультурні та духовні зміни, що охоплюють цілі епохи. Справді, протягом тисяч років сільськогосподарська діяльність еволюціонувала під впливом антеїзму, а потім сотні років аграрні дії людей здійснювалися у контексті етноцентризму. Вихід на арену соціального життя буржуазії супроводжувався проявом феномену націоналізму. Подальший розвиток суспільства, відповідно і аграрної діяльності, привів до становлення складних міжнародних структур і відносин, які сприяють реалізації принципів патріотизму.

На початку третього тисячоліття не тільки усвідомлюється економічне, соціокультурне і морально – психологічне значення агросфери, а й проявляється для людства сенс землецентризму. Стійкість співвідношенню матеріального та духовного в механізмах аграрної дійсності надають особливих скріп (архетипи), які передають естафету традицій, надій та віри поколінь.

Дослідження елементів як матеріальної сторони аграрної діяльності, так і духовно-морального її аспекту створює умови розробки конструктивної моделі розвитку аграрної справи у тих трансформаційних процесах.

Ключові слова: агросфера, антеїзм, етноцентризм, націоналізм, патріотизм, землецентризм, архетип

FORMATION OF A MODEL OF AGRICULTURAL AFFAIRS DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION PROCESSES

Transformation processes in modern society require not only getting rid of stereotypes, but also the implementation of new approaches to understanding the history of agriculture and training personnel for it. The formation of new approaches is due to radical shifts: the formation of the "full world", the phenomenon of the agrosphere, the awareness of the meaning of the culture of agriculture, the factor of agrarian thinking. At the same time, it turns out that socio-cultural and spiritual changes that cover entire eras are of great importance. Indeed, for thousands of years, agricultural activities evolved under the influence of anteism, and then for hundreds of years the agricultural activities of people were carried out in the context of ethnocentrism. The entry into the arena of the social life of the bourgeoisie was accompanied by the manifestation of the phenomenon of nationalism. The further development of society, and, accordingly, agrarian activity, led to the formation of complex international structures and relations that contribute to the implementation of the principles of patriotism.

At the beginning of the third millennium, not only the economic, socio-cultural and moral-psychological significance of the agrosphere is realized, but the meaning of earth-centrism is also manifested for humanity. The stability of the ratio of material and spiritual in the mechanisms of agrarian reality is given by special bonds (archetypes), which pass the baton of traditions, hopes and faith of generations.

The study of the elements of both the material side of agrarian activity and its spiritual and moral aspect creates conditions for the development of a constructive model for the development of agrarian business in the context of transformational processes.

Key words: *agrosphere, anteism, ethnocentrism, nationalism, patriotism, land centrism, archetype.*

Постановка проблеми в загальному вигляді, актуальність теми.

Трансформаційні процеси охоплюють усі сфери сучасного життя і цим суттєво впливають на цінності і пріоритети сьогодення. Наслідки проявляються в розпорошенні стереотипів, модернізації сталих концепцій, а головне – у формуванні нових ідей, які адекватні викликам епохи. Весь цей комплекс питань принципово стосується сільськогосподарської діяльності, а відповідно аграрної науки та освіти, оскільки пов'язаний зі смислами, цілями та цінностями. У сільськогосподарських практиках не просто формується новий погляд, а відбуваються біфуркаційні зміни в розумінні традицій, досвіду, пріоритетів. В

концентрованому вигляді це постає як прояснення сенсу історії аграрної діяльності. Тому є кілька причин. Перша, історія аграрної справи на тисячі років перевершує історію математики, фізики, хімії тощо. Друга, якщо в природничих науках, медицині, гуманітаристиці всі досягнення певним чином персоніфіковані, то дії аграріїв розчинилися в еволюції реманенту і впроваджені агротехнологій. Взагалі, однією із ознак деперсоналізації є відношення до джерельної бази в історичних наукових виданнях і в науково – методичній літературі. Радикальним у цьому плані було видання в Мінську після 1991 р. «Всесвітньої історії» в 24 томах без жодного посилання на джерела [1]. Третя причина, в освітянській діяльності з навчальних програм зникли курси з історії (математики, біології, сільського господарства), замість яких у вищій школі домінує оглядовий курс «Концепції сучасного природознавства».

Здійснення історії відбувається в контексті соціальних почуттів та емоцій, під впливом рухів та ідей, в яких відображається енергія етносів, націй, народів. На сторінках підручників це зникає за фасадом становлення, розквіту та занепаду держав, країн, цивілізацій. Духовна складова «покинула» історію, оскільки, з одного боку, не адаптується до особливостей трансформаційних процесів, а з другого – «випаровується» в результаті постійного переписування історії. Безумовно окремі фрагменти залишаються, оскільки їх неможливо обійти. Так, у Всесвітній історії [2] згадується напружена праця кількох поколінь зі створення «Біблії», а в дослідженні сільського господарства стародавньої Греції [3] фіксується становлення філософських шкіл і прописані дії О. Македонського і т.п. Іноді ситуацію намагаються виправдати обмеженим обсягом видання [4], а в інших випадках стереотип орієнтує на те, що «економічний розвиток складає основу розвитку людства, а економічна історія – основу всієї його історії [5]. Саме тому історія сільського господарства подається в межах курсів «Всесвітньої історії» або «Економічної історії».

Намагання повернути духовно-практичний вимір в історію сільського господарства знає кілька спроб. Одна з них пов'язана з розміщенням в тексті хронологічних фотоматеріалів (вклейки), які передають соціально – політичні

особливості історичних подій [6]. Друга спроба, яку можна назвати комплементарною, реалізована вітчизняними науковцями і охоплює як навчальний процес, так і стадію формування дослідника-професіонала. Комплементарність, або взаємовідповідність, як методологічний прийом давно працює в природничих науках. Останнім часом з'явилися роботи, які розкривають роль ідеї комплементарності в умовах цифрової хвилі [7]. В аграрній діяльності ця ідея в явному вигляді маніфестована в освітньому процесі, де підручник [8] передає історико – фактологічний матеріал, а самостійна робота студентів, аспірантів, науковців в залежності від спеціальності орієнтується історико – бібліографічною серією «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії», яка заснована ДНСГБ УААН у 2001 р. Правильний за своїм змістом процес в умовах четвертої (цифрової) хвилі потребує модернізації, а точніше парадигмальних зрушень в освітній, науковій і практичній діяльності аграріїв. Для цього потрібен інший погляд на історію сільського господарства, в якому етапи його розвитку принципово пов'язані зі зрушеннями духовного і морального характеру.

Мета статті – у контексті трансформаційних процесів обґрунтувати важливість і актуальність моделі історичного розвитку аграрної справи, яка з одного боку, враховує взаємозв'язок матеріальних і духовних аспектів діяльності, а з другого – поєднує наукові дослідження з відповідною корекцією фахової підготовки аграріїв.

Виклад основного матеріалу. Сучасні проблеми українського суспільства для свого вирішення потребують його об'єднання. Ця ідея сотні років була дороговказною зіркою для багатьох поколінь і отримувала різні форми: незалежності, возз'єднання, національної ідеї, альянсного статусу тощо. В усіх цих варіантах залишався великий розрив між матеріально-практичною організацією життя, з одного боку, і соціокультурними та духовними пріоритетами – з другого. Тому доцільно дослідити той аспект об'єднуючого підходу, який історію українського буття розглядає з позицій інтегративної парадигми, в якій

поєднуються: характер діяльності, економічно-соціальні пріоритети, культурно-освітні орієнтири, релігійно-філософські засади, людські якості.

В межах інтегративного підходу можна виділити кілька етапів, які в своєму зв'язку не тільки дозволяють усвідомити еволюцію продуктивної сільськогосподарської діяльності в контексті суспільних зрушень, а й досягнути «зшиваючі» можливості ідеї об'єднання.

Початковий етап формування агросфери. Сільське господарство з давніх часів охоплювало обробку землі для отримання врожаїв і вирощування свійських тварин. Поняття «сільське господарство» позначає масштабний інтенсивний обробіток землі, монокультури, організоване зрошення та використання спеціалізованої праці, а також використання потенціалу тварин та деяких природних джерел. З часом у ньому виділилися основні галузі (рослинництво, тваринництво, рибальство). Особливості господарювання пов'язані з природою, де земля виступає у ролі головного засобу виробництва. У процесі еволюції сільське господарство перетворилося на галузь економіки, що призначена для забезпечення населення провізією і отримання сировини для промисловості.

За довгу історію сільське господарство пережило радикальні зрушення: значно розширилася кількість сільськогосподарських рослин та свійських тварин, з'явилися нові знаряддя праці, активізувалася селекційна діяльність, широко почали застосовуватися добрива та сівозміни. Частина цих зрушень припадає на перехід від натурального до товарного типу господарювання.

Сільськогосподарська праця спонукала до створення різноманітного реманенту, узгодженого з особливостями ландшафтів та кліматичними умовами. За всім цим стояли природні регулятиви: циклічність процесів та річний коловорот. Поколіннями людей, які були залежні від праці на землі, формувалися уявлення про роль зв'язку із землею. Через тисячі років ці уявлення були усвідомлені як *антеїзм*. Термін походить від імені велетня Антея, сина богині Геї. Підґрунтя антеїзму шукають у древніх землеробських культах, аграрній культурі традиційних суспільств, пов'язують із поширенням

на довколишній світ структур родинного життя, формуванням у світогляді архетипу Великої Матері – землі-годувальниці.

Антеїзм як емоційне та шанобливе ставлення до землі на ментальному рівні бере свою назву й значення від давньогрецького міфу про Антея, фізична сила якого виявлялася вищою мірою лише за умови безпосереднього контакту із землею. Згідно з міфом, Антей був задушений Гераклом, коли той підняв його над землею, позбавивши тим самим прямої, фізичної взаємодії з нею. Оскільки за міфами Геракл пройшов берегами Чорного моря і «започаткував» появу в історії скіфів [6,с.22], то наслідки його дій залишилися в ментальності нащадків. Центральним поняттям сільськогосподарської ментальної культури українців і специфічною рисою їхнього світосприйняття є антеїзм, який полягає у звеличенні образу природи і особливо Матері-Землі. Саме сила і родючість землі забезпечувала продовження роду. Для давніх людей, що заселяли українські землі, все існувало лише в належності до роду, який мав своїх духів-покровителів. Рід включав не тільки живих, але й померлих і ненароджених нащадків. Предок, помираючи, не залишає свій рід назавсім, він іде в потойбічний світ за «новим тілом». Згодом він повернеться до життя через лоно жінки. Звідти бере початок традиція – давати імена предків новонародженим, а тим самим закріплювати вічність життя. В українській ментальності земля завжди асоціювалася з життям, самою здатністю до проживання, вона давала впевненість у майбутньому. Тому часто земля залишалася єдиним прихистком для людини, тобто сприяла їй «втєчі» від суспільного життя до природи.

Нині важливим постає моральне виховання, що допоможе виробити в людини відповідальне ставлення до землі, води, повітря, сонця тощо. Звернення до витоків ментальності як духовної домінанти українського народу розкриває роль потенціалу, закладеного в людській сутності й виявленого більш повно в сільськогосподарській культурі. З урахуванням сучасних трансформаційних процесів важливим засобом збереження та відтворення цивілізаційних засад є саме ті знання, що виражають глибинні духовно-ціннісні орієнтації буття народу. В такому контексті нерозривність землі і людини – антеїзм –

усвідомлюється як світоглядна парадигма зв'язку людини з природою і рідною землею, а утворення «сільське господарство – антеїзм» виступає підґрунтям подальшого розвитку аграрної діяльності, людини, соціуму. Стійкість утворення забезпечує внутрішнє скріплення, що належить до особливих регуляторів, які в соціокультурній свідомості визначаються як архетипи.

Звернення до архетипів – це особливий методологічний ракурс, в якому завдяки перетворенню минулого в символ твориться смисл майбутнього, коли переосмислюється вся культурна парадигма. Спільна проекція на певному етапі забезпечує спільне розуміння минулого та свого місця поміж цим минулим і майбутнім. Сталість утворення «сільське господарство – антеїзм» визначає архетип «Великої Матері». Образ Матері ототожнюється з образом Землі і нерозривно з ним пов'язаний. При цьому зв'язок Мати – Земля взаємозалежний: один образ органічно перетікає в інший. Образ Матері – Землі уособлює насамперед джерело наснаги, життєвої сили та мудрості, з одного боку, а з другого – символізує найбільш надійний захист і підтримку [9, с.57]. Архетипу Великої Матері внутрішньо притаманна амбівалентність. З одного боку, він уособлює породжуючу, творчу силу, а з іншого – сліпу, стихійну деструктивну природну стихію, яка не підлягає контролю, є непередбачуваною. Цей архетип виник під впливом магичної причетності людини до землі. Символ землі в менталітеті спільнот відповідає аграрним началам цивілізацій, обрядово-календарним циклам життя. Вважалося, що земля зберігає і передає поколінням силу і славу предків.

Активний етап формування агросфери. В надрах сільського господарства поступово формувалося сільськогосподарське виробництво. Сільськогосподарське виробництво – вид господарської діяльності з виробництва продукції, яка пов'язана з біологічними процесами її вирощування, призначеної для споживання в сирому і переробленому вигляді та для використання на нехарчові цілі, тобто це організована діяльність, що включає всі стадії технологічного процесу, пов'язаного з вирощуванням

сільськогосподарських культур і тварин, що означає отримання внаслідок цього прогнозованого результату.

У сільськогосподарському виробництві склалися різні організаційно – правові форми господарювання. Це означає, що паралельно співіснують приватні й колективні підприємства, фермерські господарства й особисті господарства населення (домогосподарства), співвідношення між якими постійно змінюється. Форми власності безпосередньо визначає соціально – економічний спосіб поєднання факторів виробництва, характер праці, економічно-правовий статус суб'єктів господарської діяльності та їх економічний інтерес. Господарства, розташовані на кращих землях, створюють додатковий чистий дохід. Сільськогосподарське виробництво характеризується великим періодом обігу капіталу. Це зумовлено довгостроковим терміном виробництва продукції, який у рослинництві та й більшості галузей тваринництва становить більше року.

Діяльність основних груп виробників сільськогосподарської продукції дозволяє усвідомити особливості аграрного виробництва, які полягають у тому, що:

- ведення сільськогосподарського виробництва здійснюється на основі поєднання різних форм власності і форм господарювання;
- використання створеної продукції (насіння, молодняк тварин тощо) як вихідного матеріалу в подальшому процесі виробництва;
- сільськогосподарська діяльність пов'язана з трансформацією природних ландшафтів в агроландшапти, що незмінно супроводжується зниженням біорізноманітності та екологічної стійкості останніх.

У контексті історичного розвитку спостерігалася зміна різних моделей, концепцій, підходів у сфері сільськогосподарського виробництва, пов'язаних зі становленням та розвитком ринків. У процесі аграрного виробництва складаються специфічні аграрні відносини. Ці відносини виникають з приводу, по-перше, привласнення й використання землі та інших засобів виробництва; по-друге, виробництва, розподілу, обліку і споживання сільськогосподарської

продукції та послуг; по-третє, людських зв'язків, які визначають особливості організації життя на сільських територіях.

Регіональні особливості землекористування сприяють функціонуванню сталих утворень, в яких поєднуються праця на землі, організація сумісного життя, соціокультурні та духовні орієнтації спільноти. Об'єднуючим фактором таких утворень виступає *етноцентризм*, який базується на етнічних реаліях. Етноісторичний вимір завжди охоплює дві площини особистості. Етнічність, з одного боку, виступає проекцією традиції (яка вміщує культуру з усією системою соціальних відносин і особливостями господарчої діяльності); а з другого – етнічне, навіть неусвідомлене, формує ціннісне ядро особистості: світогляд, типи емоційних реакцій, життєвий досвід.

Етноцентричне бачення світу має глибоке коріння в людській історії. Ще в часи античності греки поділяли всі народи на греків і варварів. У творах Геродота варвар описаний як чужорідний і огидний, неосвічений, незграбний, тупий, відлюдний. Приблизно в аналогічний спосіб китайці оцінювали гунів, а римляни – германців. Етноцентризм існував протягом майже всієї історії людства. У написаній в 12 ст. «Повісті временних літ» поляни, що мають, на думку літописця, звичай і закон, протиставляються в'ятичам, кривичам, древлянам, які не мають ні справжнього звичаю, ні закону. Це означає, що етноцентризм відбиває і одночасно відтворює єдність етнічної групи перед загрозами зовнішнього світу. Ця єдність формується при усвідомленні необхідності забезпечення існування своєї сім'ї і спільноти продуктами харчування, збереження їхнього способу життя та захисту землі предків. Етноцентризм базується на протиставленні «ми – вони», що лежить в основі етнічної ідентифікації. Кожна етнічна група фіксує свої особливі риси, що виокремлюють її від інших груп. «Як і етнічну самосвідомість, етноцентризм не можна розглядати у відриві від історії і соціально-економічного стану відповідних етносів» [10, с.100], оскільки він є частиною буття особистості, наслідком її соціалізації та прилучення до конкретної культури. Тобто це таке світобачення, згідно з яким своя група виявляється в центрі, а всі інші порівнюються з нею або оцінюються з посиланнями на неї. Головним чинником виникнення та розвитку

упередженості є нерівність у соціальних, економічних і культурних умовах життя і діяльності різних спільнот. Упередження виникають як наслідок неповного чи спотвореного розуміння об'єкта, щодо якого формується думка, і здебільшого включені в культуру у вигляді нормативних заповітів [11, с.18]. Основний закон етноцентризму полягає в тому, що чим більш виразною є несхожість за всіма критеріями, тим більш рельєфним буде негативізм.

Етноцентризм визначають як властивість сприймати і оцінювати життєві явища крізь призму традицій, цінностей власної етнічної групи, що постає певним еталоном або оптимумом. Основними показниками етноцентризму є:

- сприйняття елементів своєї культури як «звичних» і «правильних», а елементів іншої культури – як «незвичних» і «неправильних»;
- розгляд звичаїв власної групи як універсальних;
- оцінка цінностей, норм, ролей своєї групи як безсумнівно правильних;
- уявлення про те, що людині звично співпрацювати з членами власної групи, допомагати їм, надавати перевагу своїй групі, пишатися нею і не довіряти чи навіть ворогувати з членами інших груп.

Дослідники виокремлюють два види етноцентризму: войовничий і гнучкий.

Войовничий, в межах якого люди не лише роблять висновки про чужі цінності, виходячи з власних, а й нав'язують свої цінності іншим, що призводить до ненависті, недовіри, страхів та звинуваченні інших етнічних груп у власних невдачах. У своїх крайніх варіантах цей тип веде до етнократизму, якому сприяють різні фактори. В одних випадках – це результат боротьби за земельні угіддя, прісну воду, пасовиська. В других – це узурпація влади в руках верхівки одного племені або союзу племен. Третій випадок – намагання «відділитися», отримати суверенітет. Гнучкий етноцентризм не проводить ворожого ставлення до інших етнічних груп, тобто виражає толерантне відношення до міжгрупових відмінностей, а тим самим орієнтований на розуміння особливостей чужої культури за умови об'єктивного оцінювання якостей власної групи. Цей тип етноцентризму реалізується при наявності сталої системи управління в тій чи іншій державі.

В будь-яких регіонах підгрунтя етноцентризму формується перш за все на підставі ситуацій аграрної діяльності, а досягає соціально-групового значення поза межами практичних дій. Соціокультурний аспект етноцентризму полягає в тому, що його носії більше сприймають і транслюють цінності попередніх поколінь, ніж займаються їхньою модернізацією. У той же час етноцентризм є важливим чинником структурних зрушень у культурі. Світоглядні та ціннісні орієнтири «систематизують культуру, заповнюють лакуни в ній універсальними схемами, які сформувались в дуже віддалені часи» [12, с.101].

Сільськогосподарське виробництво орієнтоване на узгоджені дії соціальних груп, тобто на продуктивну роль етнічної ідентичності. «Культурна цінність етнічної ідентичності дуже висока, тому що дає людині велику можливість самореалізації, ніж будь-які інші соціальні групи. При цьому культурна ідентичність набувається не шляхом якихось особистих зусиль, а за народженням або вихованням з раннього дитинства в певному культурному середовищі» [13, с.87]. У такому плані етноцентризм постає як довгостроковий орієнтир життя і діяльності конкретних груп людей у певних природних і культурних умовах, а утворення «сільськогосподарське виробництво – етноцентризм» усвідомлюється як важливий фактор соціалізації та прогресивних зрушень. Тривалість і сталість утворення забезпечує архетип землі. Архетип ласкавої, плідної Землі, що пов'язана з досвідом життя хліборобських народів, вважається для них найхарактернішим. Образ землі – «один з найнасиченіших образів, які застосовують люди для вираження їхнього світобачення. Це і ґрунт, який обробляє і на якому проживає людина, і субстрат, який годує все живе і в який це живе, завершуючи свій життєвий цикл, повертається знову. Це і локальний ландшафт, що оточує людину, де вона народилася і проживає» [14, с.11]. Предків-землеробів вражала здатність Землі до щорічного оновлення. Її родючість, здатність надавати їжу і кормити все живе викликала поклоніння. У свідомості народів також існувало уявлення про тісний взаємозв'язок будови Землі і людини.

Сприйняття Землі як центру Космосу «характеризується максимальною сакралізованістю і чистотою, адже центр розглядався як священний ембріон всесвіту, своєрідний космос у космосі» [15, с. 467]. Поклоніння землі як носію ідеї життя сягає язичницьких часів. Культ землі у предків був одним із давніх і головних. Землю поважали як праведну, святу, Божу. До землі зверталися з клятвою і молитвою. Грудку рідної землі брали на війну або в довгу подорож як оберіг. Предки до останнього подиху боронили рідну землю, бо то було їхнє життя. Земля вважалася не лише втіленням родючості, ідей добра, правди, справедливості, але й символом пам'яті предків. Свідомий і підсвідомий зв'язок людини з землею, з природою, життєва залежність людини від землі, проникнення в закони землі й природи обумовлювало внутрішню єдність і космічну спорідненість зі світом рослин, тварин, звірів. «Українському народу завжди були притаманні справжня любов і бережливе відношення до землі, які пов'язані з відношенням до праці, з уявленнями про благополуччя, раціональність, порядність, народну етику і т.п.» [16, с.310]. Модель буття, яка містить в своїй основі архетип символу землі, відбивається в особливостях діяльності людей, стає важливим засобом сприйняття і переживання дійсності.

Комплексний етап формування агросфери. Прагматична реакція на хвилі науково-технічного прогресу (механізації, електрифікації, хімізації, технологізації), послідовна індустріалізація та інтенсифікація, підвищення ступеня усупільнення сільськогосподарського виробництва, посилення його внутрішніх і міжгалузевих зв'язків об'єктивно призводять до формування агропромислового комплексу тієї чи іншої країни (АПК).

АПК постає як цілісна народногосподарська система взаємопов'язаних у своєму розвитку галузей, які забезпечують виробництво сільськогосподарської сировини та продовольства, їх заготівлю, зберігання, переробку і реалізацію населенню. Агропромисловий комплекс – сукупність галузей господарства країни, що, функціонуючи у тісному взаємозв'язку, здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції, її промислову переробку та реалізацію споживачеві. Дійсно, АПК – великий міжгалузевий комплекс, що об'єднує

декілька галузей економіки, спрямованих на виробництво і переробку сільськогосподарської сировини та отримання з неї продукції, яка доводиться до кінцевого споживача, тобто це складова частина економіки, що поєднує в собі виробництво сільськогосподарської продукції, її сільськогосподарську переробку, матеріально – технічне обслуговування села. Елементами АПК виступають:

- сільське господарство (ядро);
- галузі та служби, що забезпечують сільськогосподарськими засобами виробництва і матеріальними ресурсами;
- галузі, які займаються переробкою сільськогосподарської сировини;
- інфраструктурний блок – виробництва, які займаються заготівлею сільськогосподарської сировини, транспортуванням, зберіганням, торгівлею споживчими товарами, підготовкою кадрів для сільського господарства, будівництвом в агрогалузях.

У структурному плані до АПК входять три групи галузей і підприємств:

1. Галузі і підприємства, які виробляють засоби виробництва для всіх підрозділів АПК.

2. Галузі сільського господарства, які виробляють продукцію рослинництва і тваринництва, а також лісове і ставкове господарство.

3. Галузі, зайняті заготівлею та переробкою сільськогосподарської продукції.

Виробнича база АПК спирається на розгалужену інфраструктурну мережу та систему науково – дослідного забезпечення її розвитку. Функціонування АПК є важливим чинником стабільності держав і спонукає до: розвитку досконалої конкуренції в усіх сферах; удосконаленню системи агросервісу і економічних взаємовідносин; орієнтації всіх ланок на прогнозування потреб партнерів та клієнтів. Таким чином, АПК – динамічна і важлива народногосподарська система, яка тісно пов'язана з іншими галузями економіки, має великий вплив на ефективність і темпи їхнього розвитку і тим самим відіграє радикальну роль в економічному, соціальному та культурному розвитку країн. Разом з економічними зрушеннями відбувалися трансформації

в професійній підготовці, зростали потреби в самоосвіті, проходили зміни в аграрному мисленні.

Реалізація потенціалу АПК потребує узгодження технологічних та організаційно-інформаційних схем з моральними чинниками та духовними пріоритетами людей, які утворюють великі особливі спільноти. Сукупність традицій, установок та орієнтацій забезпечує стабільність довгострокового ідеологічного регулятива, який усвідомлюється як *націоналізм*.

Націоналізм як соціально-етнічне явище не має безпосереднього зв'язку з аграрною діяльністю, але суттєво впливає на політичні орієнтації та практичні дії людей. Націоналізм орієнтується на цінності нації як вищої суспільної єдності та її роль в державотворчому процесі.

Поняття «нація» в ході свого становлення суттєво еволюціонувала. У Давньому Римі «націями» називали групи чужинців з певного регіону, зазвичай об'єднаних кровними зв'язками, які не мали таких прав, якими були наділені громадяни Риму. До 19 ст. націю, як політичне утворення уособлював так званий репрезентативний клас (дворянство у Франції, шляхта у Польщі, козацтво в Україні). Теоретичне обґрунтування націоналізму знайшов в ідеях романтизму, який стверджував особливу мистецьку вартість народних традицій, народної мови. На початку 19 ст. націоналізм, тобто ідеологія тієї чи іншої національної еліти, перестав бути західноєвропейським явищем, поширившись на інші регіони планети. При цьому нація усвідомлюється як етносоціальна спільнота, об'єднана самоназвою, символами, географічним та етносоціальним проходженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних і політичних цінностей, усвідомленням своєї ідентичності.

Слід підкреслити, що поширення націоналізму як ідеології та інтенсифікація сільськогосподарської діяльності в часі відбувалися паралельно. На сьогодні поняття «нація» вживається переважно в двох значеннях:

- 1) політична (громадянська) нація – суверенна спільнота громадян певної держави, незалежно від етнічного походження. Політична нація

виходить за станові межі, ґрунтується на принципах народного суверенітету, рівності, демократії;

2) етнічна нація (етнонація) – усталена спільнота людей, об'єднана етнокультурним походженням. Етнічна або культурна нація базується на спільній історії, мові, культурі, релігії та інших ознаках.

Націоналізм проповідує вірність і відданість своїй нації, політичну незалежність задля практичного захисту умов життя нації, її території проживання, економічних ресурсів та духовних цінностей. У своєму збалансованому варіанті націоналізм стверджує, що легітимність держави визначається активною участю її громадян у процесі прийняття політичних рішень, тобто, ступенем, в якій держава представляє «волю нації». У той же час така установка несе в собі латентні пастки:

- перша, конфліктна (в сучасному світі існує майже 200 держав і близько 3000 націй);
- друга, дипломатично – правова, яка фіксує проблематичність ідеалу, при якому кордони нації і держави збігаються.

Ті ж нації, які досягли ступеню легітимності в тій чи іншій державі, намагаються забезпечити стабільність їхнього існування. Для цього в документи вищого рівня вводять об'єднуючі положення, в яких:

- земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави;
- земля, її надра та інші природні ресурси, які в межах території держави є власністю народу, матеріальною основою суверенітету країни тощо.

Це означає, що потенціал землі, об'єднаний в межах АПК не тільки з діяльністю людей, а й із їх цінностями, надіями та пріоритетами, забезпечує історичне буття країни. Ідеологічні засади націоналізму в українських реаліях в ході державотворення втілюються урахуванням інтересів електорату відносно землі, тобто в процесі земельної реформи. Перш за все це потребує концентрації зусиль на захисті суспільних інтересів у процесі змін у системі

землеволодіння і землекористування. Для цього необхідно «унормування широкого кола питань, а саме:

- збереження господарств сімейного типу як основи сільського укладу життя, хліборобської культури та виробництва безпечного продовольства;
- забезпечення доступу до землі як засобу існування значної частини сільського населення, яке формує основу сільських громад, відповідальних за локальні екосоціосистеми;
- убезпечення суспільства від негативних наслідків надурбанізації, знелюднення значних територій, соціальних проблем на ринку праці та деградації сільських територій;
- зниження рівня бідності та справедливості розподілу економічних вигод між різними соціальними групами населення від нарощення валового виробництва й експорту сільськогосподарської продукції і сировини» [17, с.37].

Продуктивність АПК залежить не тільки від його потенціалу і адекватної системи управління, а й від консолідації трудових ресурсів та наявних духовних пріоритетів. Консолідуючою засадою будь-якого суспільства є загальнонаціональна ідентичність – ототожнення себе людиною певної спільноти, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інститутами, політичними й економічними інтересами. На історичній арені діє людина техніко-економічна з прагматично-національним, чисто раціональним відношенням до життя, яка сповідає технократичне мислення, науково-інструментальний підхід до всього. Необхідною умовою існування українського соціуму є збереження українським етносом своєї ідентичності, національних моральних цінностей, що може допомогти подолати повну асиміляцію і розпорошення нації в західному суспільстві. У такому контексті націоналізм усвідомлюється як об'єктивний фактор соціальної орієнтації великих груп людей, стабілізації державних конструкцій, що забезпечує підтримку і розвиток їх аграрного підґрунтя, а утворення «агропромисловий комплекс – націоналізм» постає як важливий інтегративний регулятив подальших соціально-економічних та соціокультурних

зрушень. Сталість і ефективність утворення ґрунтується на архетипі свободи. Архетип свободи з'являється у міфах олімпійського періоду і реалізується через боротьбу та повстання, але існує в межах закону, тобто правової свободи як вимушеної свободи у межах закону й правової свободи як правового дозволу.

Зовнішні явища, образи, зразки, моделі поведінки «запускають» програми в підсвідомості людей, етносів, націй, де знаходиться колективно несвідоме, примушує реагувати і добудовувати необхідні елементи, емоції, смисли і сюжети. У той же час орієнтація лише на загальнолюдські та прагматичні цінності без національно-культурних і державотворчих ідей є недостатньою для здійснення прогресивних зрушень, тобто для творення очікуваного майбутнього. Таке майбутнє досягається на засадах справедливості в парадигмі визнання найвищої цінності особистості – свободи. До глибинного усвідомлення свободи етноси і нації приходять у контексті сприйняття моральних і правових меж у полі права як правового переконання. Перспектива духовної єдності суспільства стає більш реальною, якщо феномен свободи отримує статус домінуючого. Носії архетипу – люди зі звичайним серцем, мозком, жахом, болем, але надзвичайною силою волі та надзвичайною повагою до свободи. Відповідальна особистість небайдужа до всього, що стосується національних інтересів, проблем держави, народу, громади, власної родини, їй притаманні народний світогляд, національна свідомість, соціальна активність, гуманістична спрямованість дій, реалізація своєї самоцінності в контексті сприйнятих пріоритетів.

В українських реаліях свобода – це стрижень стійкості і прояв козацького духу. Архетип свободи у вітчизняних умовах «набув морального розуміння, виступаючи як честь та гідність людини. І проходить цей принцип свободи крізь весь масив української історії до сучасності, чим і підтверджує свій «архетипний статус» [18, с.296]. Як відомо, працьовитість, індивідуалізм, козацька воля, свобода – характерні риси українського трудівника і хлібороба, які реалізують прагнення бути вільним у світогляді, вчинках, творчості, тобто бути справжнім господарем рідної землі, свого життя.

«Прогностичний етап формування агросфери». Аграрний сектор (АС) є однією з найбільш важливих структур сучасної економіки, що охоплює різні види економічної діяльності щодо виробництва сільськогосподарської продукції, продуктів харчування, а також доставки їх до кінцевого споживача. Аграрний сектор – це складна багатогалузева сукупність економічно взаємопов'язаних між собою виробничо-технологічним розподілом праці галузей сільського господарства, що спеціалізується на виробництві сільськогосподарської продукції, її промислової переробки, зберігання і реалізації, яка охоплює системи інформаційного та наукового забезпечення і характеризується глибокими відмінностями та специфікою окремих елементів, що потребує індивідуальної організаційно-економічної й техніко-технологічної політики щодо всіх суб'єктів господарювання [19, с.15]. АС з його базовою компонентою сільським господарством дедалі більшою мірою стає системоутворюючим чинником національних економік. Тому великого значення «набуває практична розробка та реалізація принципів і моделей розвитку АС на новій теоретичній основі, яка б враховувала специфіку нинішнього етапу пост трансформаційних перетворень» [20, с.5]. Розвиток вітчизняної економіки надає підстави для відходу від простої констатації переходу до капіталістичної економічної системи. У такому контексті поняття АПК ще несе на собі ознаки однієї формації, а поняття аграрний сектор фіксує коло пріоритетів іншої формації. Це означає, що АС постає як цілісне утворення, тісно пов'язане з природними умовами, ресурсами, технічними можливостями та кваліфікованими спеціалістами, в якому конструктивно перетинаються ідеї приватної власності і економічної політики владних структур.

Радикальні перетворення в аграрному секторі країн є результатом багаторічних змін інституціонального економічного середовища, в якому можна виділити певні зрушення: трансформаційні, реформаційні, адаптаційні, інтеграційні. У контексті викликів сьогодення регулювання економіки потребує не тільки включення до базових компонент глобального економічного середовища, а й розуміння сенсу якісних трансформаційних тенденцій. В цих тенденціях

гармонізація інтересів держави представників бізнесу і інвесторів доповнюється врахуванням інтересів громадян, територіальних громад і суспільства в цілому. Потенціал АС реалізується в ході впровадження механізму, який послідовно втілює можливості кожної з економічних хвиль (інвестиційної, економіки знань, креативної) і в той же час нівелює негативні наслідки попередньої.

Забезпечення сталого соціально-економічного розвитку детермінувало перехід від сировинної та індустріальної економіки до економіки інвестиційної, тобто такої, яка спирається на інтелектуальний ресурс та інформаційні технології. Це означає, що структура інвестицій та виробництва інтенсивно зміщується на користь інформаційного та високотехнологічного секторів. Тому інноваційна економіка – це такий тип економіки, який базується на потоках інновацій, постійному технологічному удосконаленні, на виробництві та експорті високотехнологічної продукції з надзвичайно високою доданою вартістю та самих технологій. Важливими складовими інноваційної економіки постають освіта, наука, людський капітал, інноваційна промисловість.

Становлення економіки знань є відповіддю на цивілізаційні зрушення в суспільстві, які пов'язані з переходом від пріоритетів техногенної цивілізації до цінностей соціокультурної. Тобто орієнтації на досягнення НТП, усвідомленого раціоналізму та багаторівневої експансії змінюються новими, ядром яких виступають людське життя, всебічна толерантність та ідея саморозвитку. Зрушення цивілізаційного масштабу викликають відповідні зміни на головному рівні діяльності – економічному. Інтелектуальний ресурс є тим безперервно відтворюючим середовищем, що ускладнюється, розростається і одночасно виступає основою, на якій будується економіка знань. Соціокультурні трансформації, які вивели на економічну орбіту економіку знань, підкреслили, що в розвитку суспільства інтелектуальні ресурси, інформація і знання стають основною цінністю і вирішальним фактором в конкурентному середовищі.

Ставши основою економічного розвитку суспільства, креативна економіка діє там, де на перший план виходять людські здатності і мотивації, витискаючи

на другий план інфраструктуру, природні ресурси. Креативна економіка в широкому сенсі – це економічні відносини, що виникають у взаємодіях господарюючих суб'єктів стосовно обміну і споживання продуктів інтелектуальної власності. Разом із тим розуміння креативної економіки як активної системи, що швидко розвивається, орієнтоване на узгодження різних її планів. Реалізація потенціалу креативної економіки відбувається не за рахунок єдиної потужної магістралі можливостей оптимально організованих фрагментів соціуму, а шляхом множини локальних траєкторій. Креативна економіка дає нове життя виробництву, послугам, торгівлі та сфері розваг. Вона змінює середовище на таке, в якому люди бажають жити, працювати, навчатися, тобто де вони думають, винаходять, творять.

Дійсно, є підстави розглядати аграрний сектор як спільне поле діяльності людей і держави. Саме на цьому «полі» проявляється свідомо громадянська позиція, особлива спрямованість самореалізації і соціальної поведінки громадян, яка маніфестує себе як *патріотизм*. Домінуючим є уявлення, що патріотизм – це громадянське почуття, змістом якого є любов до Батьківщини і готовність пожертвувати своїми інтересами заради неї, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури, особливе емоційне переживання своєї приналежності до країни і свого громадянства, мови, історії, традицій, готовність діяти в інтересах вітчизни та постати на її захист у разі необхідності. Джерелом патріотизму, його рушійною силою в країні є громадянське суспільство. Свідомий патріотизм нерозривний з відповідальністю і потребує від громадян не лише віри і любові до свого народу, а й усвідомлення свого морального обов'язку перед суспільством, народом, нацією. Відповідальність передбачає, з одного боку, розуміння необхідного, а з іншого – можливість вибору шляхів його реалізації. Особиста відповідальність – вільне втілення вірно усвідомленого обов'язку. Визначальною характеристикою сучасного патріотизму є його гуманістична моральність, яка об'єктивно притаманна громадянському суспільству, бо виходить за рамки вказівної і заборонної системи та піднімається на вищій

рівень ціннісно – світоглядної орієнтації. У становленні національно-патріотичної свідомості людини можна виділити основні етапи:

- етап раннього етнічно-територіального самоусвідомлення (стихийний патріотизм);
- етап національно-політичного самоусвідомлення (сприйняття громадянства);
- етап державницько-патріотичного самоусвідомлення (повага до своєї держави в контексті самовизначення).

Формування узагальненого підходу в розумінні патріотизму потребує фіксації взаємозв'язку його основних складових:

- піднесено-емоційної (абстрактна любов до природи, домівки, картин дитинства);
- активно-діяльної (спонукає до активних дій, вчинків на благо Вітчизни);
- історично-концептуальної (забезпечує відродження суспільства на переламних етапах);
- державно-орієнтованої (консолідує зусилля для створення, зміцнення, захисту держави і влади);
- особистісно-визначеної (визначена позиція особистості як її цінність);
- духовно-релігійної (реалії духовного стану особистості, а саме її самовираження).

Патріотизм ніколи й ніде не був статичним застиглим поняттям. На нього завжди накладалася матриця життєдіяльності. В цьому плані сучасний патріотизм ґрунтується насамперед на майбутньому і здатний стимулювати людей до створення нового в усіх сферах життя. Таке розуміння патріотизму надає можливість бути або стати патріотом для кожного громадянина. Патріот сьогодні – не лише інтелігент, державник, активіст, хлібороб чи воїн. Патріот сьогодні – це вчитель і лікар, водій і вантажник, перукар і касир, волонтер і священник, пожежник і оборонець тощо. Тобто патріотизм формується в будь-якій сфері діяльності, але поле дій по різному впливає на світоглядні орієнтації. Чітко прояснюється особлива роль аграрної праці. У свідомості селянина земля

постає не домінантою, а підупорядченою його досвіду, практичному розуму та прагненням, «хоча насправді це не що інше як його власна несвідома залежність від землі. Земля стала основою світобачення» [21, с.218]. Діти селянина стають політиками та банкірами, вченими та топ-менеджерами, але ядром їхнього світогляду залишається земля. На підґрунті такого світогляду здійснюється економічно-промисловий патріотизм, в межах якого:

- віддається перевага продукції національних виробників на внутрішніх ринках;
- проводиться зменшення податкового навантаження на вітчизняних підприємців;
- створюються стимули для залучення коштів населення у бізнес та банківську систему країни тощо.

В межах політичної нації існує й територіальний патріотизм. Ідентифікація з політичною нацією, тобто визнання гідності свого громадянства одночасно є ідентифікацією з країною, любов до своєї нації і до своєї держави – одне й те ж. Саме при такому обоженні відбувається процес політичної соціалізації, яка передбачає зміну уявлень і цінностей протягом життя людини, поколінь. В політичному контексті патріотизм постає як суспільний і моральний принцип, який характеризує ставлення людей до своєї країни та проявляється у певному способі дій і складному комплексі соціальних почуттів, що узагальнено називається любов'ю до Батьківщини. Цьому соціальному почуттю притаманні природні витоки, власна внутрішня структура, що в процесі суспільного розвитку наповнювалася різним соціальним, національним і загальнолюдським змістом.

Структура патріотизму як особистісної якості включає в себе: потребу і прагнення особистості бути патріотичною, знання і норми патріотичної поведінки і мотивацію їх дотримуватися, володіння навичками виявляти його, здатність силою волі поводитися певним чином. Патріотизм є своєрідним фундаментом суспільного і державного будівництва, ідеологічним підґрунтям його життєздатності, однією з основних умов ефективного функціонування всієї системи соціальних і державних інститутів [22].

Патріотизм, як будь-яка інша соціокультурна людська якість, потребує усвідомлених змін, тобто перебуває в процесі саморозвитку. Саморозвиток – це постійна робота над собою, самовдосконалення та напрацювання особистих якостей. В цьому процесі людина концентрується на власних бажаннях і цілях та постійно добуває все нові і нові знання для їх досягнення, а здобуте співвідноситься з цінностями держави. Таке розуміння патріотизму як усвідомленої програми розвитку відносин людини і держави, які реалізуються в контексті діяльності, що забезпечує структура аграрного сектору економіки, дозволяє правильно оцінити роль утворення «аграрний сектор економіки – патріотизм» як надійну базу конструктивних майбутніх трансформацій. Сталість і динамічність утворенню надає архетип серця, який належить до тих архетипів, що відображають світогляд, характер, творчу сутність та історичну долю народу. У цьому плані серце не просто орган, а своєрідний регулятив в моральному ракурсі. Так, Одисей приймав рішення в «милому серці», а пересічна людина стає нещасною, якщо втрачає здатність радіти всім серцем. Образ серця слугує розкриттю внутрішнього світу людини, його справжній сутності. «Праобраз серця – глибини, сформований на основі базового концепту вмістилище, характеризує серце як глибину духовну, трансцендентну. У ньому закладений смисл альтернативи: серце-завжди середнє між тілом і душею, раціональним і емоційним, профанним і сакральним» [23, с.38].

Дії під впливом серця дозволяють позбавитися протиставлення матеріального духовному началу, коли економічні і соціальні негаразди притупляють увагу до цінностей громадянського суспільства, в якому кожна людина через свої права і обов'язки має усвідомлювати свою причетність до втілення ідеалів демократичного суспільства. Незалежність, соборність, самостійність, справедливість до власного народу – ті непересічні цінності, на яких відбувається становлення сучасного громадянського суспільства, тобто побудова довгострокових і міцних зв'язків, управління енергією людей і відчуття єдності з ними в досягненні узгоджених цілей.

Патріотом і громадянином може стати тільки людина з чуйним і мужнім серцем. Поняття Батьківщини досягнеться не тільки і не стільки розумом, – писав В.Сухомлинський, – скільки серцем. Патріотизм – це сплав почуттів і думки, і патріотизм починається з любові до людини [24, с.316-321]. Під впливом серця громадянськість постає як пріоритет для суспільства, яке сповідує мир, толерантність і демократію. Громадянин реалізує свій потенціал, коли виробляє власний погляд, робить свій вибір, покладаючись на знання, етику, освічений патріотизм. Виховання патріотизму твориться самим народом і побудоване на народних основах, має ту силу, якої нема в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або запозичених в іншого народу. «Кожен має пізнати свій народ, а в народі себе, і прекрасне все те, що не фальшиве, що ґрунтується на моралі народу» [25, с.53]. Патріотична єдність людей є важливим чинником соціального наслідування. Це усвідомлюється як володіння креативною силою, яка здатна реалізувати будь-які сценарії історичного процесу. «Для світоглядно – ціннісної свідомості української культури стає характерним висунування на передній план не формального розуму, а того, що є корінням морального життя, «серця» як метафори інтимних глибин душі. Цей архетип «філософії серця» розкривається як принцип індивідуальності та орган відчуття Бога (П. Юркевич), як мікросвіт, вираження внутрішньої людини, основа людяності (Г. Сковорода), як шлях до ідеалу та гармонії з природою (Т. Шевченко), як джерело надії, передчуття, провидіння (П. Куліш) та ключ до «господарства душі», її мандрівок у вічність, сферу добра й краси (М. Гоголь)» [26, с.288]. Таким чином, культура в своєму моральному вимірі дозволяє збудувати життя, в якому досвід минулих поколінь поєднується з прагматичними можливостями сьогодення.

«Планетарний етап формування агросфери». Цей етап на відміну від попередніх не слід розглядати як більш ускладнений елемент еволюції сільськогосподарської діяльності. Планетарний характер пов'язаний із системно-якісними трансформаціями смислів, цілей, форм і цінностей соціуму. Сутність етапу визначається усвідомленням ролі, яку в житті людства відіграє

агросфера. Становлення поняття «агросфера» відбувається в контексті трансформаційних процесів у суспільстві, культурі, духовній сфері. Місія агросфери потребує усвідомлення складності проблеми, яка полягає в тому, що шлях до глибинного її смислу пролягає через бачення місця агросфери на перетині двох впливів. Перший вплив забезпечує зв'язок історичного та методологічного факторів у становленні агросфери, а другий – розкриває особливості економічного та соціокультурного сенсу агросфери.

Сучасний інтегративний смисл поняття агросфера досягається взаємозв'язком різних аспектів:

- планетарного, який фіксує тенденцію охоплення аграрною діяльністю не тільки земельних і водних ресурсів, а й вихід за межі планети;

- історично-дієвого, який поєднує історичні форми організації сільськогосподарської діяльності (сільське господарство, сільськогосподарське виробництво, АПК, аграрний сектор економіки) в їх поступовому розвитку;

- обмеженого, що розкриває, що існуючі на сьогодні цивілізації опинилися в «повному світі», життя в якому потребує інших імперативів, цінностей та ідеалів, оскільки проблема границі, обмеження, краю переходить в практичну площину. Сільськогосподарський аспект ситуації полягає не тільки в неможливості збільшення земельних ресурсів, а й і в суттєвому падінні якості угідь;

- соціокультурного, який пов'язаний з переходом від раціонального землекористування до культури землеробства, що усвідомлюється не тільки як певний прорив в аграрному мисленні, який фіксує рух від технологічно-прагматичної діяльності до системного осмислення її цілей, особливостей та пріоритетів, а також як зміни в смислах та цінностях людського життя. Методологічний підхід до культури землеробства потребує включення людини-землероба в алгоритмічні схеми діяльності, тобто орієнтує на реалізацію сукупності його цінностей та смислів життя. Поєднання агротехнічного аспекту діяльності з ціннісними орієнтаціями формує програму розвитку агросфери;

- цифровий, який виражає ставлення до довкілля і можливостей сільськогосподарської діяльності, формується в умовах цифрової революції.

Ядром цифрової революції стали цифрові технології, які усвідомлюються як сукупність засобів комп'ютерної та іншої електронно-обчислювальної техніки, програмного забезпечення, інформаційно-комунікаційних мереж та інших цифрових утворень з метою збирання, фіксації, обробки, зберігання та поширення конструктивних споруджень в електронній формі. Нові цифрові реалії потребують відповідних систем управління, які враховують масштаб викликів, тобто спроможність використовувати «великі дані» і штучний інтелект та спиратися на величезний потенціал людських мереж і «колективний інтелект».

Агросфера формується та постійно підтримується людиною, управління нею потребує системного підходу, науково обґрунтованої стратегії та методологічного усвідомлення. Основи методологічного підходу до сутності агросфери закладені в працях О.О. Созінова. Він запропонував узагальнене визначення агросфери як сукупності територій, де внаслідок дії антропогенного фактора функціонують переважно модифіковані людиною форми живої речовини, спеціалізовані для ефективної трансформації сонячної енергії у необхідну для існування людства продукцію [27, с.381]. Конструкцію агросфери становлять сільськогосподарське виробництво, сільське населення і сільські території (агрolandщапти). Майбутнє агросфери потребує забезпечення охорони природних ресурсів, збереження агроecosystem та створення замкнутих нейтральних мікроагросистем.

Світоглядно-трансформаційний смисл поняття агросфера сьогодні формується в складних процесах, які охоплюють літосферу, біосферу та ноосферу. Сплетіння природних, соціальних і духовних чинників проявляється в:

- реаліях літосфери, тобто біохімічних циклах, які залучають маси мінеральної речовини і розвиваються в геосферних вимірах: земній корі, атмосфері та гідросфері;
- величезному багатстві «живого» потенціалу біосфери, що орієнтує не тільки на підтримку заповідних територій та екологічних коридорів як резерву біоваріантності, а й нагадує про необхідність створення надійних

містків між зонами і центрами підвищеної біоконструктивної діяльності та практиками природокористування і створення агроландшафтів;

- неосяжних можливостях практопічного розуміння ноосфери.

Все це разом створює умови для розвитку творчої енергії людської діяльності, плідної роботи аграріїв та структур, які забезпечують їхні дії. Майбутнє визначається не перетином сфер, їх взаємодією, а наполегливою продуманою продуктивною працею в агросфері, яка сприяє культуротворчості і розвитку людини. Тому, коли мова йде про майбутнє агросфери, тобто про концептуальне усвідомлення проблеми, то воно постає як узгодження трьох положень:

- агросфера в кінцевому результаті – це продукт людського розуму;
- головний її принцип полягає в ефективному перетворенні сонячної енергії в необхідні для існування людства продукти людської праці;
- існує як джерело, в якому формуються засади і цінності духовного розвитку людини.

Формування агросфери та усвідомлення її ролі в житті людства дозволяє розкрити дійсний смисл інтегрованої концепції, яка втілює енергію та прагнення людей, їх надії та мрії – сучасного землецентризму. Концепція землецентризму вийшла в своєму розвитку на шлях, який до неї пройшла концепція атомізму, тобто набуває протилежного смислу відносно періоду становлення. Атом як неподільне в уявленнях Демокрита, тобто в часи становлення ідеї, за кілька етапів перетворень сьогодні усвідомлюється як складна стійка система, потенціал якої забезпечує ефективність найсучасніших технологій.

Землецентризм у сучасному соціумі, з одного боку, акумулює потенційні можливості людей у вирішенні актуальних викликів майбутнього, а з другого – потребує парадигмальних зрушень у соціокультурних та духовних орієнтаціях поколінь. За термінами свого існування землецентризм нагадує традицію, але в той же час має суттєві відмінності. Як відомо, саме традиція фактично є способом фіксації колективної пам'яті соціальних груп, забезпечуючи їхню самоідентифікацію, самототожність і наступність в розвитку. Традиції грають незамінну роль у культурі: історія культури є не тільки історія змін, а й історія

накопичення цінностей, що залишаються живими і дієвими елементами культури в наступному розвитку. Накопичення цінностей, процес їх сепарації співпадає з реалізацією інтегративного потенціалу землецентризму. Це перш все стосується міфології, релігії, науки, філософії. Форми усвідомлення культурної традиції (міфологія, релігія, наука, філософія), які реально склалися в історії людства, не поділені її відомими періодами, а охоплені сукупністю прямих і зворотних зв'язків. Це означає, що при осмисленні особливостей сучасної культури можливо і необхідно не тільки використовувати потенціал цих форм для визначення смислу вектора культурних трансформацій у сучасну добу, а й винаходити засоби побудови інтегративних утворень із новими якостями, що суттєво впливає на пошук адекватних імперативів.

На методологічному рівні концепція землецентризму не просто пов'язана із сучасними дослідженнями культури, а й детермінована становленням культури землеробства. Аграрна революція у цивілізаційному вимірі у своїх вищих точках приймає форму, яка усвідомлюється як культура землеробства конкретної цивілізації. Становлення культури землеробства відбувається в певних територіально – просторових умовах. Існування різних типів культури землеробства, усвідомлення її особливостей у контексті багатьох циклів діяльності сприяє радикальним зрушенням у духовному житті людей. Результатами зрушень, які закріплюються у моделях поведінки, стають людські цінності, ландшафтні інтенції етносів, структури ментальності. У своєму розвитку землецентризм як проект сучасного людства проходить три основні фази: геоцентризму, соціоцентризму, планетоцентризму.

Фаза геоцентризму. Концепція геоцентризму узагальнила тисячі років спостережень і включала два основних положення:

- Земля існує як нерухомий центр світу;
- наявність множини планет і зірок, які знаходяться в русі.

Завданням дослідників (Гіппарх, Аполлоній) було розкриття механізмів руху світил. Найбільш точну для свого часу схему сферичної астрономії

створив Клавдій Птоломей у праці «Альмагест», обчислені ним таблиці використовували протягом багатьох століть.

Перехід до геліоцентризму після народження ідеї зайняв майже три століття. «Стільки часу потребувало не саме наповнення новими науковими положеннями, доведеннями, емпіричними фактами і теоретичними узагальненнями і на цій підставі формування нової парадигми класичного природознавства. Стільки часу знадобилося історії для культурної адаптації людства до сприйняття на сьогодні дуже простих, але разом з тим фундаментальних ідей: наша планета є одна з пересічних у Всесвіті, місце людини в світі має бути виписаним з інших позицій, ніж дає геоцентризм, принципової різниці між земним і небесним світами не існує» [28, с.108]. Якщо наукова гілка землецентризму еволюціонувала в послідовності геоцентризм, геліоцентризм, поліцентризм, то духовна була орієнтована на людину. На етапі раннього землецентризму найбільшої поваги і високої оцінки удостоювалися плоди землі та вмілі землероби: саме вони постають як естетичні ідеали для спільноти. Надалі зв'язок з землею залишається, але постає в нових формах.

Фаза соціоцентризму. Вищим пріоритетом соціоцентризму вважає суспільство та культуру, з якими пов'язує смисл життя. Провідна роль у формуванні і розвитку людини належить соціальному фактору, тобто тому культурному середовищу, в якому вона народилась і живе. Соціоцентризм як життєва установка вимагає спочатку пізнати і зрозуміти суспільство, а потім, завдяки цьому, і своєрідність особи.

Дійсно, визначення людини, її родової сутності не тільки як розумної істоти, але як продукту конкретних суспільних відносин її життєдіяльності, було кроком вперед. Людина – діяльна істота, бо сама творить і перетворює середовище, а разом із ним змінюється сама. У такому контексті людина визначає себе сама, так само змінює себе в тій мірі, в якій змінюється весь комплекс суспільних відносин. Кожен індивід – не тільки синтез існуючих відносин, а й історія цих відносин, тобто підсумок минулого розвитку.

В методологічному плані соціоцентризм – це підхід усвідомлення сутності людини, тобто є такою картиною світу, яка ставить в центр світобуття суспільство, що інтерпретується як продукт взаємодії людей:

- посилена версія – зведення людини до сукупності всіх суспільних відносин;
- послаблена версія – люди об'єднуються для узгодження своїх інтересів, враховуючи інтереси один одного.

Прийняття конкретної версії забезпечує розвиток культурної системи, а традиції утворюють «колективну пам'ять» поколінь, виступаючи підґрунтям і умовою збереження історичної ідентичності. У той же час характер динаміки культурних орієнтацій проявляється в усвідомленні формування історичних періодів, яким притаманна висока значимість оновлених цінностей. Сучасний світ шукає шляхи укріплення колективістських цінностей і установа нових обмежень для індивідуалізму. Для реалізації цього положення пропонується нове «золоте правило моралі», смисл якого: «Поважай і підтримуй моральний порядок в суспільстві, якщо хочеш, щоб суспільство поважало і підтримувало твою незалежність» [29, с.317].

Людина і суспільство виступають як центр, який створює власний світ буття, де стверджуються загальнолюдські закономірності, соціальні цінності, а значить, така спрямованість діяльності, в якій формуються і оновлюються смисли життя. У самому загальному вигляді смисл життя визначається як ставлення конкретної людини до тієї ситуації, в якій вона перебуває в кожному дану мить. Існує ряд основоположних цінностей, орієнтуючись на які людина здійснює пошук сенсу життя:

- цінності творення (творча трудова діяльність);
- цінності переживання (краса природи, життя, мистецтва);
- цінності спілкування (любов, дружба, співчуття);
- цінності подолання людиною самої себе, здобування влади над собою (своїми інстинктами, потягами, пристрастями).

У практичному вимірі соціоцентризм забезпечує збалансовану організацію господарської діяльності і соціального буття перш за все в сільській місцевості, тобто орієнтований на потенціал окремих громад.

“Фаза планетоцентризму». Планетоцентризм як третя фаза еволюції землецентризму має особливе підґрунтя, яке складають:

- ситуація «повного світу», що суттєво обмежує обрії продуктивної діяльності;
- сформована агросфера, існування якої орієнтує на збалансовану сукупність цілей та пріоритетів життєдіяльності;
- ноосферні перспективи людства, в контексті яких відбувається становлення цінностей та пріоритетів людства.

Потенціал такого підґрунтя дозволяє усвідомити єдність і взаємозв’язок із Землею і космосом, що практично виявляє в житті найвищі людські якості, а тим самим створює умови для творення добра для себе і людей. При цьому виникає принципово новий погляд на світ, його проблеми, визначається своє місце на Землі і шляхи вирішення глобальних і особистих проблем в їх взаємозв’язку і взаємозалежності. Планетарна свідомість визначає норми і принципи діяльності планетарного масштабу, вона є усвідомленням суспільного буття як буття загальнопланетарного. Таким чином, планетарне мислення дозволяє прогнозувати, передбачати результати діяльності, оцінювати вчинки з позицій їх довгострокових наслідків.

Сам процес узгодження цілей та пріоритетів детермінує в мисленні людей установку на об’єднання та реальне порозуміння. Замість співставлення національних ідей, впливу глобальних економічних тенденцій та релігійних орієнтацій, у свідомості великих груп починає поширюватися й укорінюватися проста ідея – ми взаємозалежні діти Землі, і сам процес об’єднання людей в пошуках спільного майбутнього потребує свого понятійного окреслення. Поняттям, яке виступає позначенням прагнень, надій та цілей сучасного людства, виявляється *землецентризм*. Тому відбувається цілковита

узгодженість між концептуальною орієнтацією землецентризму та змістовністю планетарного мислення. В межах планетарного мислення досягається:

- консолідація навколо єдиних цілей етносів, рас, держав, міжнародних організацій;
- збалансованість спільних результатів, отриманих шляхом діалогу та всебічних консультацій;
- багатовимірне узгодження інтересів регіонів та альянсів.

Реалізація підходу, який інтегрує інтереси на планетарному рівні, орієнтує на виконання певних вимог:

- пріоритети повинні бути взаємопов'язаною системою, а не простою сукупністю бажань окремих етносів, рас, держав, які можуть бути протилежними одне одному;
- комплексне врахування всіх зовнішніх, внутрішніх факторів і обмежень періоду;
- концентрація ресурсів і зусиль суспільства для реалізації стратегічних пріоритетів;
- строга послідовність здійснення стратегічних пріоритетів та програм.

Таким чином, планетоцентризм постає як проект, в межах якого узгоджені позиції соціально відповідальних альянсів та держав, індивідуальної свободи, потенціал інноваційних товариств і громадянських рухів. Людиновимірна в широкому розумінні концепція орієнтована на покращення середовища життєдіяльності поколінь людей, духовне збагачення та добробут на іншому рівні усвідомлених потреб. Тому вирішення проблем, що постали перед людством, одночасно стосується кожного окремого індивіда. «Протягом століть людство намагалося не пристосуватися до природного середовища, а зробити його зручним та вигідним для свого існування. Неусвідомлення того, що діяльність людини впливає на навколишнє середовище та погіршує стан біосфери, є вкрай небезпечним для живих істот, зокрема людини» [30, с.175].

Людина, як носій і продуцент інтелектуальної енергії, видозмінює планетарний світ, а тим самим впливає на себе. Разом із тим людина, для якої

дім ототожнюється з сонячною системою, не просто людина найближчого майбутнього – це гармонійна особистість, основу якої складає високо розвинутий інтелект, духовне багатство, фізична досконалість, що спрямовані на якісну взаємодію з інформаційним та економічним простором і повноцінну реалізацію внутрішніх творчих потенціалів у повсякденному існуванні. Такого типу особистості притаманні певні риси:

по-перше, знання минулого, не лише історичного, а й пов'язаного з етапами формування і розвитку структури Всесвіту;

по-друге, масштаб мислення. Планетарно-космічний тип особистості уміє мислити стратегічними планетарними масштабами, організувати взаємодію процесів, що відбуваються в масштабах Землі, з активністю космосу. Тим самим проводити координацію проблем, тобто пов'язувати локальні рішення з особливостями закономірного розвитку цивілізації;

по-третє, послідовність діяльності. Діє принцип «матрьошки», тобто кожна подія, що відбувається в цьому світі, з одного боку, заснована на попередній події, з іншого – містить у собі наступні події. Перспектива, прогрес можливі лише за сприйняття сучасними поколіннями попередніх досягнень і відповідно організації на їх основі досліджень, спрямованих у майбутнє;

по-четверте, цілеспрямованість діяльності. Здатність розуміння того, якому виду діяльності слід присвятити своє життя і яких результатів на цьому шляху прагнуть досягти. Цілеспрямована діяльність – це перш за все актуальність глобальної мети, тобто мета всього життя, а також уміння сформулювати і досягти часткових цілей, які організують послідовність втілення мети.

Планетарне мислення визначає здатність людини пов'язувати образи, уявлення, поняття шляхом природного сполучення відносних, сформованих у філософських системах, релігіях, природничо-наукових концепціях, творах літератури і мистецтва, культурних надбань, а тим самим досягати рівноваги та взаємного їх доповнення. Таким чином, утворюється з точки зору планетарних масштабів єдиний світогляд. Такий інтегрований світогляд не тільки відображає загальні зрушення в мисленні, а й впливає на його різні типи, перш за все на

аграрне мислення, яке стало дієвим засобом в агросфері. Зв'язок діяльності і мислення породжує інтегрований підхід. Такий підхід охоплює свідомість у цілісності як активний, відкритий, схильний до саморозвитку неструктурований простір, здатний наповнити реальність сенсом, ставленням та переживанням. Цей підхід дозволяє поєднати тілесні переживання (відчуття), емоції, почуття, мислення та духовні переживання в цілісність, в єдність системи «Людина» і показати, за яких умов можливе досягнення нею справжньої цілісності та автентичності. Таким чином, людина використовує мислення, планетарне за своєю орієнтацією і інтегративне за своїм змістовним потенціалом.

Інтегративне мислення – це не просто використання складних мисленнєвих операцій. Це також певна можливість здійснювати більш глибоке та широке засвоєння дійсності. Інтегративне мислення постає як «мислення з високим рівнем синтезу вербального й образного компонентів» [31, с.101]. Особливості інтегративного мислення створюють умови усвідомлення того, що сукупність напрацьованих, сталих ціннісних орієнтацій утворює своєрідний стрижень свідомості нації, який забезпечує стійкість особи і громади, а тим самим наслідування певного типу поведінки, прагнень і дій. Разом із тим це не виключає необхідність перегляду старих і напрацювання нових ціннісних орієнтацій. Нові цінності дозволяють вийти на оптимальну траєкторію майбутнього руху всіх пріоритетів і програм соціально-економічного та культурного розвитку для того, щоб досягти збалансованості системи пріоритетів на підставі наявних ресурсів. Осмислення тенденції, яка охоплює різні фази землецентризму, дає можливість усвідомити концентрований потенціал людства на сучасному етапі цивілізаційного розвитку, а утворення «агросфера – землецентризм» розглядати як платформу подальших зрушень в творенні ноосфери. Системність і сталість утворенню надає архетип майбутнього.

Останнім часом відбувається експансія поняття архетип в різні сфери людського буття. При цьому воно наповнюється змістом із тієї наукової дисципліни або сфери діяльності, в якій використовується. Тому в сучасних умовах поняття архетип набуває смисл більш широкий та багатоаспектний, ніж

в аналітичній психології, але одночасно і більш вузький, скоректований в межах тієї чи іншої практичної ситуації. Узгодженість та солідарність в організації життя та пріоритет духовно – інтелектуального над матеріально – споживчим смислом життя і розвитку подають надію, що саме такі цінності стануть стандартами майбутнього світу. Певні очікування в цьому плані пов'язані зі зрушеннями парадигмального рівня.

Синергетика як новий глобальний проект людства «не тільки синтезує фрагменти буденного і почасти наукового дисциплінарно розкиданого знання, але навіть зв'язує епохи – стародавність із сучасністю, з сучасними досягненнями науки – принципово різні східний і західний способи мислення світосприйняття (від Сходу вона бере ідею цілісного світу, від Заходу – традицію аналізу, експеримент)» [32, с.26]. Організаційна установка, притаманна таким ситуаціям, це сукупність ментальних засобів, за допомогою яких соціум виявляється здатним до самореалізації, до вбудовування в оточуючий світовий простір. В основі такої установки – архетип, тобто фігура, форма, образ, що неодноразово повторюється в історії. Колективне несвідоме містить інформацію про особливості етапів соціальної еволюції, які пройшло людство. Характер сучасних трансформаційних процесів підкреслює, що людство повинно нарешті зрозуміти, що життя на Землі потребує нового погляду людей на самих себе, своє соціальне буття. Без нього в абсурдний фарс перетворюються дії за межами Землі. «Від того, наскільки ми зрозуміємо механізми відновлення соціальної сталості в минулому, може залежати перспектива збереження планетарної цивілізації в майбутньому» [33, с.25].

Накопичився певний досвід передбачати майбутнє, управляти саморозвитком, прогнозувати зовнішні (космічні) і захищатися від внутрішніх (земних) катастроф. У контексті такої діяльності видіння позитивного майбутнього – одне з важливих джерел соціальної енергії. Використання соціальної енергії у хвилі трансформаційних перетворень постає як складна проблема. В умовах, коли не спрацьовує потенціал науки і філософії,

реалізується можливість звернутися до способів, які формуються поза ними. На сьогодні такими способами виступають: ретротопія, протопія і практопія.

Утопія як ідеал і системний проект, альтернативний суцільному, не здатний як розвивати наявне соціальне буття, так і виступати радикальним фактором його руйнування. Тому конструктивні ідеї і уявлення про світоустрій зв'язуються з тріадою сучасних різновекторних іпостасей утопії. Ретроорієнтація, тобто звернення до минулого в рамках ретротопії, має істотні обмеження, які пов'язані, з одного боку, з використанням ретроспективного методу, а з іншого – полягає у пошуку в минулому образів і схем, які дозволяють створити прийнятні моделі розуміння дійсності. Ретроспективне дослідження спирається на фіксацію і розуміння порівняльного звернення подій у минулому щодо сьогодення. Ретротопічне бачення зрушень спирається на минулі схеми і моделі, які набувають статусу канону. Їх використання прирікає на цивілізаційні лабіринти або тупики. Це відбувається через те, що евристичні, для свого часу, положення трансформуються в культ. Ретротопічні програми тривають, але падає їх вплив на нові покоління. Особливу увагу думаючої спільноти привертають проекти, об'єднані тезою «протопії». Поняття протопії фіксує бажаний образ майбутнього, який постійно еволюціонує і поступово наближається до втілення. Це означає, що протопія – це процес, стан трансформації, а не фінальна крапка. Протопічне бачення фіксує зміни за схемою «сьогодні краще, ніж учора, нехай і зовсім трохи». Таким чином, формується уявлення про поступові поліпшення або помірний прогрес. Дослідники стверджують, що спостерігати протопії складно, тому що їх сутність розчиняється в трансформаційних процесах.

Збереження певних пріоритетів нинішнього соціального життя лежить в основі проекту, який називають практопією. Практипія – практична утопія – різновид уявлень про майбутнє людства. Майбутнє залежить від соціальних практик людей. Становлення практопії обумовлено тим, що з кінця ХХ ст. утопічна думка відреклася від усього на чому вона стояла попередні віки. Тому практопія орієнтує не на найкращий і не на найгірший з можливих світів, а на світ практичний і більш

сприятливий для людини, ніж той, в якому ми нині. У той же час вона не втілює в собі якийсь уявний ідеал минулого. Практиція пропонує позитивну і навіть революційну альтернативу – «практичне майбутнє». У цьому плані архетип майбутнього не допомагає створити спектр конкретних сценаріїв, не закладає підґрунтя формування нових цінностей, а надає смисл цілеспрямованій діяльності, тобто спонукає ставити цілі і будувати плани. Практичний підхід проявляється в історичних підказках, які багаторазово коректували буянню інтелектуальної думки. Практика показує, що «прогрес завжди виявляється не рухом «від поганого до кращого», а вибором меншого зла» [33, с.389].

Землецентризм у такому контексті виступає в якості узгодженої ідеї людства, на базі якої воно практично починає втілювати свої цінності в межах сонячної системи. Це означає, що в цьому просторі починається адаптація земного потенціалу, перш за все новітніх технологій. Такі прагматичні кроки означають, що людство пододало стадію очікування майбутнього і вийшло на рівень, який дозволяє готуватися до створення його фрагментів. При цьому дуже важливо, що в таких процесах поєднуються ціннісні і технологічні пріоритети, тобто культура виступає як креативна сила, бо актуалізує не тільки втілене в життя, але й нездійснені можливості історичного процесу, дозволяє збудувати подальше життя за допомогою досвіду минулих поколінь. Сполучення знання, мудрості і моралі в процесі становлення проекту землецентризму одночасно породжує нові людські якості і цінності, які адекватні актуальним завданням об'єднаного людства. У такому контексті прагматичні риси отримує ноосферна концепція.

Взаємозв'язок матеріально – аграрного і духовно – землецентристського аспектів людської історії фіксує Рис.1. Історичний аспект становлення агросфери невід'ємний від послідовності конкретних етапів формування землецентризму, що розкриває якісну природу зрушень, їх трансформаційний характер. У той же час кількісні, тобто темпоральні, особливості процесів потребують окремого дослідження.

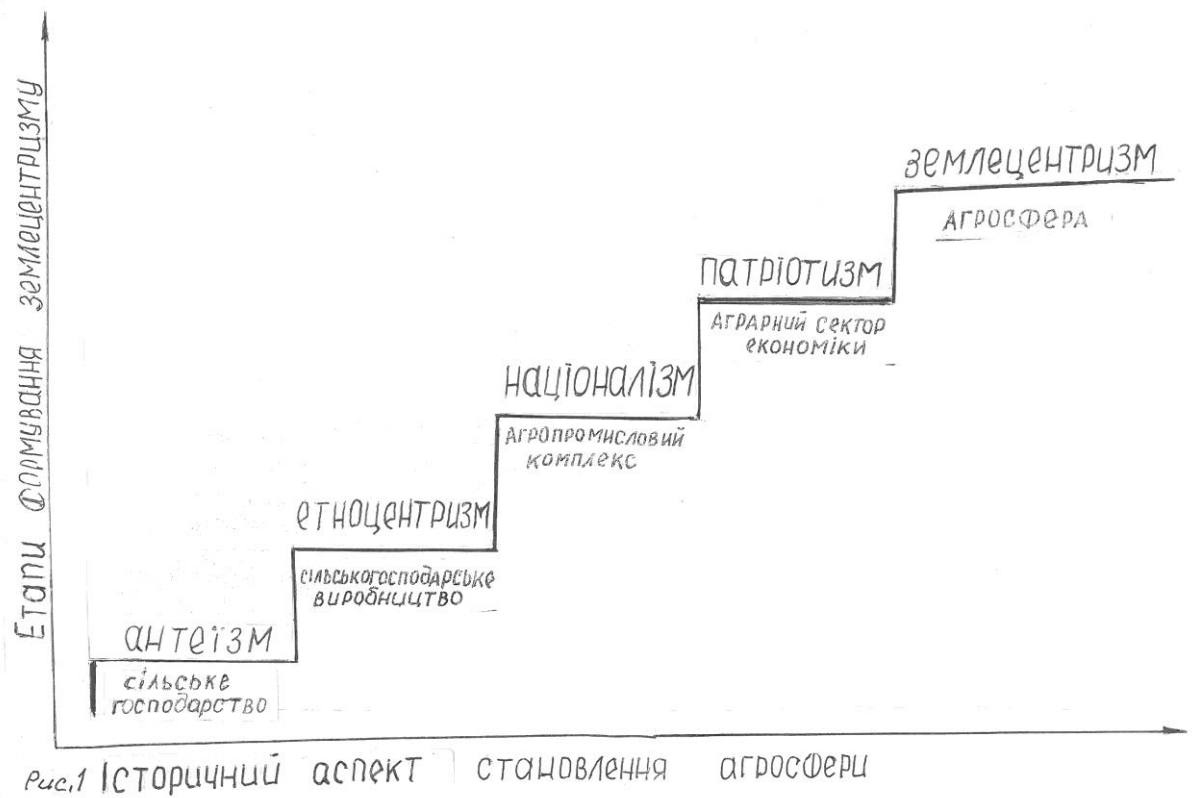

Рис.1. Взаємозв'язок матеріально – аграрного і духовно – земле центристського аспектів людської історії

Перед суспільством постала принципово нова проблема, яка поєднує два аспекти: діяльнісно – продовольчий і суспільно – ціннісний. Реальні труднощі у вирішенні конкретних питань приводять до розуміння того, що під впливом трансформаційних процесів формується нова парадигма усвідомлення смислів сільськогосподарської діяльності. До її пріоритетів відносяться:

- репрезентація в аграрному мисленні сільськогосподарської діяльності в ситуації «повного світу»;
- усвідомлення агросфери як цілісної системи планетарного масштабу;
- культура землеробства як імператив аграрних перетворень в умовах трансформаційних процесів;
- людський фактор як ядро збалансованої системи матеріальних та духовних пріоритетів.

Проведений аналіз орієнтує на прояснення основних особливостей сучасної моделі історичного розвитку аграрної справи і дозволяє зробити конструктивні висновки.

Висновки.

1.Формування планетарного потенціалу людства постає як засіб реалізації концепції землецентризму, що означає усвідомлення вектору розвитку суспільства.

2.Радикальні зрушення в аграрному мисленні пов'язані зі становленням агросфери в контексті соціокультурних трансформацій.

3.Горизонт людства визначає не «химера» зникнення людини, а орієнтація на її творчі здатності в умовах формування ноосферного майбутнього.

4.Необхідність корекції навчальних програм вищої школи спецкурсами, які реалізують потенціал моделі аграрної історії, що адекватна викликам сьогодення, а тим самим пов'язують матеріально – технологічні досягнення з духовно – культурними надбаннями людства.

Список використаних джерел та літератури

1. Бадак А., Войнич И. и др. Всемирная история в 24 томах. Минск.1999-2001.
2. Всемирная история. Учебник для вузов/Под ред. Г.Б. Поляка, А.Н. Марковой. Москва : Культура и спорт, ЮНИТИ, 1997. 496 с.
3. Сигне Исагер и Йенс Эрик Скайдсгаард. Древнегреческое сельское хозяйство. Введение, Раутледж, 1995.
4. Калиничева Г.И. Экономическая история. Киев : МАУП, 2001. 96 с.
5. Конотопов М.В., Сметанин С.И. Экономическая история. Учебник для вузов. 6-е изд. М. Издательство-торговая корпорация «Дашков и К*», 2003. 488 с.
6. Т.1: Землеробство України: від праслов'ян через події ХІХ і ХХ століть до наших днів/М.В.Зубець, В.А.Вергунов, В.І.Власов, В.М.Костев, П.П. Панченко, І.Д. Примак. Київ : Аграрна наука, 2005. 280 с., вклейка.
7. Комплементарність інформаційно – цифрових і соціально – економічних перетворень як умова стабільного розвитку суспільства: монографія/за ред. чл.- кор. НАН України А.А. Гриценка; НАН України, ДУ «Ін – т екон. та прогноз. НАН України» Київ, 2021. 400 с. табл., рис.
8. Панченко П.П., Кириленко І.Г., Вергунов В.А. Аграрна історія України: еволюція соціально – економічних відносин. Київ : Аграрна наука. 2014. 536 с.

9. Лебединцева Н.М. Архетип Великої Матері в поетичному світі 1980-х років. *Наукові записки*. Том 19. Філологічні науки. 2001. С.56-64.
10. Ковтун О.В., Гармаш Т.А. Етноцентризм як проблема глобалізації культури та взаємодії цивілізацій у контексті міжкультурної комунікації URL: er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/42481/1/4.pdf.
11. Ларіна Н.Б. Міжкультурна комунікація й особливості її проявів. *Держава та регіони: Державне управління* № 2(42): 2013. с.15-18.
12. Лобас В. Цілісність культури в умовах глобалізації. *Сучасність*. №11. 2008. с.100-105.
13. Куликова Л.В. Коммуникация. Силь. Интеркультура: прагмалінгвістическіе и культурно-антропологіческіе підходи к міжкультурному общенію. Учебное пособие. Москва : «Инфра-М» 2018. 268 с.
14. Филатов В.П. Живой космос: человек между силами земли и неба. *Вопросы философии*. 1994. №2. с.3–12.
15. Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2т. Москва., 1988. Т.1. 671 с.
16. Емельяненко Є. Формування естетичного світогляду українців в контексті особливостей національної ментальності. Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць/гол.ред. Вашкевич. Київ : ВІР УАН,2012 Випуск №57(2). с. 307 -313.
17. Національна доповідь щодо завершення земельної реформи/за наук. ред. Л.Я. Новаковського. Київ : Аграрна наука, 2015. 48 с.
18. Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії. Київ : Вид. дім «Києво – Могилянська академія», 2008. 367 с.
19. Костецький Я.І. Стратегія формування і розвитку АСУ: теорія і практика. Тернопіль. 2017. 382 с.
20. Лопатинський Ю.М., Кифяк В.І. Розвиток аграрного сектора національної економіки на інституційних засадах : [монографія]. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. 248 с.
21. Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. №30, Київ, 2014.
22. Кротюк В.А. Сучасні концепції дослідження патріотизму. Вісник Національного університету «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого» Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія». Харків: Право, 2013. 5(19). С. 50–58.
23. Чигринов В.І. Державотворча традиція України: політично – культурний вимір: [Моногр.]. Харків: ХІБМ, 2006. 380 с.
24. Сухомлинський В. Педагогіка серця. Вибр. тв. В 5-и т. Т.5. Київ : Радянська школа, 1976. с.316–325.
25. Сковорода Г. Вірші, пісні, байки, діалоги, трактати, притчі. Київ : Наукова думка,1983. 542 с.
26. Кримський С.Б. Архетипи української ментальності. Проблеми теорії ментальності. Київ : Наукова думка, 2006. 408 с.

27. Термоса І.О. Дифузія інновацій в аграрному секторі України. *Економічна теорія та історія економічної думки*. Випуск №4(78), 2020. С. 22-29.
28. Шашкова Л.О. Діалог науки і релігії в культурно – історичному контексті: Монографія. Київ : Грамота, 2008. 328 с.
29. Этциони А. Новое золотое правило. Сообщество и нравственность в демократическом обществе. *Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология*. Москва : Akademia, 1999. 640 с.
30. Людиновимірна концепція глобального розвитку та енвайронменталізм URL : bses. In. ua/journals/2018/33_2018/36.pdf.
31. Губенко А.В. Интегративный подход к анализу и активизации творческого мышления личности. *Горизонты образования*. 2010. №2. с. 95 – 103.
32. Шалаев В.П. Синергетика человека, общества, природы, управленческий аспект. Учебное пособие Йошкар-Ола : МарГТУ, 2000. 132 с.
33. Назаретян А.П. Нелинейное будущее. Мегаисторические, синергетические и культурно – исторические предпосылки глобального прогнозирования. Москва. 2013. 438 с.

References

1. Badak A., Voynich I. i dr (1999-2001). Vsemirnaya istoriya v 24 tomakh. [World history in 24 volumes]. Minsk. [in Russian].
2. (1997). Vsemirnaya istoriya [World history]. Uchebnik dlya vuzov/Pod red. G.B. Polyaka, A.N. Markovoy. Moskva : Kul'tura i sport, YUNITI, 496 s. . [in Russian].
3. Signe Isager i Yyens Erik Skaydsgaard. (1995). Drevnegrecheskoye sel'skoye khozyaystvo. Vvedeniye. [Ancient Greek agriculture. Introduction]. Rautledzh, [in Russian].
4. Kalinicheva G.I. (2001). Ekonomicheskaya istoriya [Economic history]. Kiyev : MAUP, 96 s. [in Russian].
5. Konotopov M.V., Smetanin S.I. (2003). Ekonomicheskaya istoriya [Economic history]. Uchebnik dlya vuzov. 6-ye izd. M. Izdatel'stvo-torgovaya korporatsiya «Dashkov i K*», 488 s. [in Russian].
6. (2005). T.1: Zemlerobstvo Ukrayiny: vid praslov"yan cherez podiyi XIX i XX stolit' do nashykh dniv [Agriculture of Ukraine: from the Proto-Slavs through the events of the XIX and XX centuries to the present day]. /M.V.Zubets', V.A.Verhunov, V.I.Vlasov, V.M.Kostev, P.P. Panchenko, I.D. Prymak. Kyiv : Ahrarna nauka, 280 s., vkleyka. [in Ukrainian].
7. (2021). Komplementarnist' informatsiyno – tsyfrovyykh i sotsial'no – ekonomichnykh peretvoren' yak umova stabil'noho rozvytku suspil'stva [Complementarity of information - digital and socio - economic transformations as a condition for stable development of society] : monohrafiya/za red. chl.- kor. NAN

Ukrayiny A.A. Hrytsenka; NAN Ukrayiny, DU «In – t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrayiny» Kyiv, 400 s. tabl., rys. [in Ukrainian].

8. Panchenko P.P., Kyrylenko I.H., Verhunov V.A. (2014). Ahrarna istoriya Ukrayiny: evolyutsiya sotsial'no – ekonomichnykh vidnosyn [Agrarian history of Ukraine: evolution of social and economic relations]. Kyiv : Ahrarna nauka. 536 s. [in Ukrainian].

9. Lebedyntseva N.M. (2001). Arkhetyp Velykoyi Materi v poetychnomu sviti 1980-kh rokiv [The archetype of the Great Mother in the poetic world of the 1980s]. *Naukovi zapysky* [Scientific notes]. Tom 19. *Filolohichni nauky*. S.56-64. [in Ukrainian].

10. Kovtun O.V., Harmash T.A. Etnotsentryzm yak problema hlobalizatsiyi kul'tury ta vzayemodiyi tsyvilizatsiy u konteksti mizhkul'turnoyi komunikatsiyi [Ethnocentrism as a problem of globalization of culture and interaction of civilizations in the context of intercultural communication]. URL: er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/42481/1/4.pdf. [in Ukrainian].

11. Larina N.B. (2013). Mizhkul'turna komunikatsiya y osoblyvosti yiyi proyaviv [Intercultural communication and features of its manifestations]. *Derzhava ta rehiony: Derzhavne upravlinnya* [State and Regions: Public Administration] № 2(42): s.15-18. [in Ukrainian].

12. Lobas V. (2008). Tsilnist' kul'tury v umovakh hlobalizatsiyi [Integrity of culture in the context of globalization]. *Suchasnist'* [Modernity]. №11. s.100-105. [in Ukrainian].

13. Kulikova L.V. Kommunikatsiya. Stil'. Interkul'tura: pragmalingvisticheskiye i kul'turno-antropologicheskiye podkhody k mezhhul'turnomu obshcheniyu [Communication. Style. Interculture: pragmalinguistic and cultural-anthropological approaches to intercultural communication]. Moskva : «Infra-M» 2018. 268 s. . [in Russian].

14. Filatov V.P. (1994). Zhivoy kosmos: chelovek mezhdru silami zemli i neba Living space: man between the forces of earth and sky. *Voprosy filosofii* Questions of Philosophy. №2. s.3–12. [in Russian].

15. (1988). Mify narodov mira [Myths of the peoples of the world. Entsiklopediya]: V 2 t. Moskva., T.1. 671 s. [in Russian].

16. Emel'yanenko YE. (2012). Formuvannya estetychnoho svitohlyadu ukraintsiv v konteksti osoblyvostey natsional'noyi mental'nosti [Formation of the aesthetic worldview of Ukrainians in the context of the peculiarities of the national mentality]. Hileya [Gileya]: naukovyy visnyk: zbirnyk naukovykh prats'/hol.red. Vashkevych. Kyiv : VIR UAN, Vypusk №57(2). s. 307 -313. [in Ukrainian].

17. (2015). Natsional'na dopovid' shchodo zavershennya zemel'noyi reformy [National report on the completion of land reform] /za nauk. red. L.YA. Novakovs'koho. Kyiv : Ahrarna nauka, 48 s. [in Ukrainian].

18. Kryms'kyy S.B. (2008). Pid syhnaturoyu Sofiyi [Under the signature of Sophia]. Kyiv : Vyd. dim «Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya», 367 s. . [in Ukrainian].

19. Kostets'kyy YA.I. (2017). Stratehiya formuvannya i rozvytku ASU: teoriya i praktyka [Strategy for the formation and development of ACS: theory and practice]. Ternopil'. 382 s. [in Ukrainian].

20. Lopatyns'kyy YU.M., Kyfyak V.I. (2014). Rozvytok ahrarnoho sektora natsional'noyi ekonomiky na instytutsiynykh zasadakh [Development of the agrarian sector of the national economy on an institutional basis]: [monohrafiya]. Chernivtsi : Chernivets'kyy nats. un-t, 248 s. [in Ukrainian].

21. (2014). Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchyykh navchal'nykh zakladakh [Humanities education in technical higher educational institutions]. №30, Kyyiv, [in Ukrainian].

22. Kropyuk V.A. (2013). Suchasni kontseptsii doslidzhennya patriotyzmu [Modern concepts of patriotism research]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Yuryd. akad. Ukrayiny im. Yaroslava Mudroho» Seriya «Filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya»* [Bulletin of the National University "Law. acad. Of Ukraine named after Yaroslav the Wise "Series" Philosophy, philosophy of law, political science, sociology]. Kharkiv: Pravo, 5(19). S. 50–58. . [in Ukrainian].

23. Chyhrynov V.I. (2006). Derzhavotvorcha tradytsiya Ukrayiny: politychno – kul'turnyy vymir State-building tradition of Ukraine: political - cultural dimension: [Monohr.]. Kharkiv: KHIBM, 380 s. [in Ukrainian].

24. Sukhomlyn's'kyy V. (1976). Pedahohika sertsya Pedagogy of the heart. Vybr. tv. V 5-y t. T.5. Kyyiv : Radyans'ka shkola, s.316–325. [in Ukrainian].

25. Skovoroda H. (1983). Virshi, pisni, bayky, dialohy, traktaty, prytychi Poems, songs, fables, dialogues, treatises, parables. Kyyiv : Naukova dumka, 542 s. [in Ukrainian].

26. Kryms'kyy S.B. (2006). Arkhetypy ukrayins'koyi mental'nosti. Problemy teorii mental'nosti Archetypes of the Ukrainian mentality. Problems of the theory of mentality. Kyyiv : Naukova dumka, 408 s. [in Ukrainian].

27. Termosa I.O. (2020). Dyfuziia innovatsiy v ahrarnomu sektori Ukrayiny [Diffusion of innovations in the agricultural sector of Ukraine]. *Ekonomichna teoriya ta istoriya ekonomichnoyi dumky* [Economic theory and history of economic thought]. Vypusk №4(78), S. 22-29. [in Ukrainian].

28. Shashkova L.O. (2008). Dialoh nauky i relihiyi v kul'turno – istorychnomu konteksti [Dialogue of science and religion in the cultural - historical context]: Monohrafiya. Kyyiv : Hramota, 328 s. . [in Ukrainian].

29. Ettsioni A. (1999). Novoye zolotoye pravilo. Soobshchestvo i нравstvennost' v demokraticheskom obshchestve New golden rule. Community and Morality in a Democratic Society. Novaya postindustrial'naya volna na Zapade. Antologiya New post-industrial wave in the West. Anthology. Moskva : Akademia, 640 s. [in Russian].

30. (2018). Lyudynovymirna kontseptsiya hlobal'noho rozvytku ta envayronmentalizm [Human dimensional concept of global development and environmentalism] URL : bses. In. ua/journals/2018/33_2018/36.pdf. [in Ukrainian].

31. Gubenko A.V. (2010). Integrativnyy podkhod k analizu i aktivizatsii tvorcheskogo myshleniya lichnosti [An integrative approach to the analysis and

activation of the creative thinking of the individual]. Gorizonty obrazovaniya [Horizons of education]. №2. s. 95 – 103. [in Russian].

32. Shalayev V.P. (2000). Sinergetika cheloveka, obshchestva, prirody, upravlencheskiy aspekt [Synergetics of man, society, nature, management aspect]. Uchebnoye posobiye Yoshkar-Ola : MarGTU, 132 s. [in Russian].

33. Nazaretyan A.P. Nelineynoye budushcheye. Megaistoricheskiye, sinergeticheskiye i kul'turno – istoricheskiye predposylki global'nogo prognozirovaniya [Nonlinear future. Mega-historical, synergetic and cultural-historical prerequisites for global forecasting]. Moskva. 2013. 438 s.

Рецензенти:

Куйбіда В.В., д.і.н., професор

Падалка С. С., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 20.02.2022 р.